

לא תעמד על דם רעך

א. הגדרת המושג

החובה מן התורה להציל את הזולת חלה על כל מי שיכול להציל בכל דרך אפשרית, פרט לסיכון עצמי. חובה זו נלמדת ממספר מקורות¹. המקור העיקרי והמרכזי לחובה זו הוא הפסוק 'לא תעמד על דם רעך'². חז"ל והפוסקים הגדירו מצבים שונים של חיוב ופטור הנוגעים להצלת הזולת.

בערך זה יידונו ההלכות העיקריות הנוגעות להצלת הזולת כפי שהן נובעות מחיוב 'לא תעמד על דם רעך'. פרטי דינים אחרים הנוגעים לנושא זה נידונו בהרחבה בערכים אחרים³.

ב. פרטי דינים

חובת ההצלה של הזולת – יסוד

החיוב להציל את הזולת הוא הלאו של 'לא תעמד על דם רעך', שאם רואה את חברו טובע בנהר, או חיה רעה גוררתו, או ליסטים באים עליו, הרי הוא חייב להצילו⁴, שהזהירה התורה מלהתרשל בהצלת נפש אחת מישראל, כשנראהו בסכנה ותהיה לנו היכולת להצילו⁵, וכל שיכול להצילו ולא הציל, הרי הוא כאילו הרגו בידיים⁶.

יש מי שכתב, שהמציל רוצה לעשות את מעשה ההצלה, ולטרוח הרבה בעבור זה, ואפילו להפסיד ממונו, לא רק על מנת לסייע לזולתו, אלא הוא עושה כן כדי לקיים מצות בוראו, ושכרו גדול מאד⁷.

כפיה להציל – יש מי שכתב, שמדין תורה כופים על הצלת הזולת, אף שיסוד חיוב ההצלה הוא לאו, ולדעת פוסקים רבים יסוד הכפיה הוא במצוות עשה, הרי שבהצלה יש גם חיוב עשה של 'והשבת לוי'⁸, ודין זה נכון בוודאי לשיטת הסוברים

חז"מ תכו א. ואם לאו זה כולל גם מצב של הצלה מהפסד ממון ללא סכנת חיים – ראה סהמ"צ לרמב"ם ל"ת רצו. וראה מה שכתב על כך במשך חכמה ויקרא יט טז; תו"ש עה"פ; מרגליות הים סנהדרין עג א; שו"ת באר משה ח"ח סי' נט. [6] או"ה כלל נט דין לח. [7] ראה שו"ת מהרשד"ם חיו"ד סי' רד. [8] Kirschenbaum, A, *J Religious Ethics* 8:204, 1980

[1] ראה ע' פקוח נפש הע' 139 ואילך. [2] ויקרא יט טו. [3] ראה ערכים סכון עצמי; פקוח נפש; רופא. וראה עוד במאמר – Kirschenbaum A, *Dine Israel* 7:7, 1976. [4] תו"כ קדושים פרשתא ב, פ"ח; סנהדרין עג א. וראה פסקי דין רבניים, ה, עמ' 152. [5] סהמ"צ לרמב"ם ל"ת רצו; רמב"ם רוצח א יד; סמ"ג לאווין קסה; ס' החינוך מ' רלו; טושר"ע

שכופים גם במצוות לא תעשה⁹.

הצלה נגד רצון הניצול – חיוב ההצלה מדין 'לא תעמד' חל גם כאשר הניצול מסרב להינצל, בין אם מפני שהוא מסרב לטיפול מוכר, מוכח ומועיל¹⁶, ובין אם הוא רוצה לאבד עצמו לדעת¹⁷.

חובת הצלה בחילול שבת – הרואה ספינה שיש בה ישראל המטורפת בים, וכן נהר שוטף, וכן יחיד הנרדף מפני אנס, מצווה על כל אדם לחלל עליהם שבת כדי להצילם¹⁸, והוא-הדין כשרואה אדם נרדף על ידי נחש או דוב, גם כן מצווה להצילו, ואפילו בעשיית כמה מלאכות בשבת¹⁹.

חובת הצלה בדבור – חיוב ההצלה הוא לא רק במעשה אלא גם בדבור, כגון מי ששמע גויים או מוסרים שמחשבים על זולתו רעה או טומנים לו פח, ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו, ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על 'לא תעמד על דם רעך'²⁰.

חובת הצלה בהוצאת ממון – חובת הצלת הזולת מדין 'לא תעמד' היא גם

הצלת וודאי או ספק – מהלאו של 'לא תעמד על דם רעך' נלמד שיש חיוב מהתורה לא רק להציל במצב שההצלה היא וודאית, אלא גם כאשר יש ספק בהצלה, שמכל מקום חייב מן התורה לטרוח ולנסות להצילו¹⁰, שכן החובה היא לחזור על כל הצדדים האפשריים שלא יאבד דם רעך¹¹, ואפילו אם ההצלה היא בדרך של ספק ספיקא ומיעוט¹².

בסבל למציל – חובת ההצלה מוטלת גם במקרה שהמציל עלול לסבול מאי-נוחות וסבל¹³.

כשאינו מכבודו של המציל – יש מי שכתב, שגם במצות 'לא תעמד על דם רעך' חל הכלל של זקן ואינו לפי כבודו, ולפיכך אם ההצלה כרוכה בפעולה שאינה לפי כבודו, הרי הוא פטור¹⁴. אך רבים חולקים עליו, וסוברים שבענייני הצלה ופיקוח נפש לא שייך הכלל של זקן ואינו לפי כבודו, ובכלל אין מצות 'לא תעמד על דם רעך' נדחית מפני כבוד הבריות, כיוון שהיא מצווה חמורה¹⁵.

ח"ה סי' ז; הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז, קונט' רפואה בשבת, פי"א. [16] מור וקציעה, או"ח סי' שכח. וראה ע' הסכמה מדעת הע' 107 ואילך, בגדרי החובה להציל חולה למרות סירובו. [17] כלי חמדה, פר' תצא, סי' ה, אות ב; הגרש"י זיון, הלכה ורפואה, ב, תשמ"א, עמ' צו; שו"ת אגרות משה, חיו"ד, ח"ב, סי' קעד, ענף ג; שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון סי' ה אות לד; מרגליות הים, סנהדרין עג א, או"ק יב. וראה ע' אבוד עצמו לדעת, הע' 120 ואילך. [18] טושו"ע או"ח שכט ח. [19] מ"ב שם סק"ח. [20] רמב"ם רוצח

[9] ראה הפלאה כתובות מט ב; חיד' רעק"א כתובות שם. וראה באריכות בדיני כפיה הנוגעים להצלה ולרפואה בע' הסכמה מדעת הע' 87 ואילך. [10] ר"ן סנהדרין עג א. וראה שו"ת שבט הלוי ח"א סי' ס. [11] ראה רש"י סנהדרין שם ד"ה קמ"ל. [12] שו"ת שבט הלוי שם. [13] ראה מג"א סי' רכו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' ט אות א. וראה להלן הע' 30 ואילך, כאשר ההצלה כרוכה בסיכון למציל. [14] חכמת שלמה, חו"מ סי' תכו. [15] מלא הרועים ע' כבוד הבריות אות כה; כלי חמדה, פר' תצא, כב א, אות ה-ו; נפש חיה סי' יג; שו"ת מנחת יצחק

כדיני המזיק לרכוש של הזולת במהלך הצלת אדם – ראה ערך פקוח נפש.

העונש על הנמנע מלהציל – מי שנמנע מלהציל את חברו, לא ניתן להטיל עליו עונש בידי אדם, שאין לוקים על לאו זה, כי הוא לאו שאין בו מעשה²⁸, ולא ניתן לחייבו לפצות את הנפגע, או לחייב את יורשיו, ועונשו בידי שמים²⁹.

סיכון עצמי לצורך הצלה – נחלקו חז"ל והפוסקים אם חובת ההצלה מדין 'לא תעמד' היא גם במצב של סכנה או ספק סכנה למציל אם לאו, ומסקנת רוב האחרונים, שאין אדם צריך להכניס עצמו לספק סכנה, כדי להציל את חברו מוודאי סכנה³⁰.

יש מי שכתב, שאמנם לאו זה איננו שונה מכל הלאווין האחרים בתורה בכך שאיננו חייב להכניס עצמו לסכנה על מנת להימנע מאיסור לאו זה, אבל בכל זאת מותר לו להכניס עצמו בספק סכנה כדי להינצל מלאו של 'לא תעמד', מה שאין כן בשאר הלאווין, שאסור להכניס עצמו לספק סכנה³¹.

כאשר הדבר כרוך בהוצאה כספית²¹, והתביעה הממונית מצד המציל מתייחסת להוצאות שהיו לו לצורך ההצלה, שעליהן הוא זכאי לפיצוי מלא²². אך מכל מקום עצם פעולת ההצלה צריכה להיעשות בחינם, כמו כל מצווה שהחייב הוא לעשותה בחינם²³.

חובת שיפוי הוצאות – אם המציל הוציא הוצאות כדי להציל, חייב הניצול לפרוע לו מה שהוציא, כי אין אדם מחוייב להציל נפש חברו בממונו במקום שיש לניצול כסף²⁴.

אם ההצלה היתה במהלך שעות העבודה של המציל, הרי מעיקר הדין הוא זכאי לתשלום כפועל בטל עבור הזמן שהקדיש להצלה²⁵. אם ניתן למציל רשות בית דין, או אם היה צורך בפעולה מהירה, ולא היה פנאי לקבל רשות בית דין, זכאי המציל לקבל פיצוי מלא עבור הפסד שעות העבודה המיוחדת לו, ולא רק כפועל בטל²⁶.

חובת השיפוי מוטלת על הניצול בלבד, ואין יורשיו מחוייבים בכך²⁷.

[25] ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ט, ע' השבת אבדה, עמ' פב ואילך. [26] ראה רא"ש ב"מ פ"ב סי' כח, בענין השבת אבדה. [27] ראה רא"ש סנהדרין פ"ח סי' ב. [28] רמב"ם רוצח א יד; ס' החינוך מ' רלו. [29] ראה שו"ת ציץ אליעזר חי"ט סי' סג. [30] ראה באריכות בע' סכון עצמי הע' 84 ואילך. [31] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד; טעמו – מאחר דעל כל פנים תינצל נפש מישראל, והוא לפי מה

א יד. [21] סנהדרין עג א; רמב"ם רוצח א יד; טושו"ע חו"מ תכו א. וראה להלן הע' 24 ואילך, בחובת השיפוי. וראה באריכות בע' פקוח נפש הע' 205 ואילך. [22] ראה רמב"ם גולה ואבדה יג יט; טושו"ע חו"מ רסו כו. [23] ראה תוס' ב"מ לא ב ד"ה אם, בדין השבת אבדה. [24] יד רמה ומאירי, סנהדרין עג א; רא"ש סנהדרין פ"ח סי' ב. וראה באריכות מקורות נוספים ותנאים נוספים בע' פקוח נפש הע' 205 ואילך.

חיובים נוספים מדין 'לא תעמד':

הטוב³⁶, אך במרבית מדינות העולם אין הכרה מוסרית זו מעוגנת בחוק כחובה, ואינה ברת-ענישה.

יש חיוב מיוחד מהלאו הזה להציל את הנרדף מיד הרודף אחריו להורגו³², והוא דין מיוחד בכך שמוותר להרוג את מי שמבקש לעבור את העבירה בטרם ביצע אותה, בעוד שבכל העבירות האחרות אין מענישים על הכוונה אלא על המעשה בלבד³³.

הגישה המוסרית-משפטית האנגלו-אמריקאית – יתר על כן, התפיסה המשפטית-מוסרית האנגלו-אמריקאית שוללת הטלת חובה פוזיטיבית להצלת נפשות, ובעיקר בכל הנוגע לכל אדם מזדמן מול מצב של סכנת חיים של הזולת³⁷. עוד יש לציין כי בחוק האמריקאי אין חסינות למציל מפני נזקים שהוא עשוי לגרום לרכוש הזולת במהלך ההצלה³⁸.

יש חיוב מיוחד מהלאו הזה לפדות שבויים, שהם עומדים בסכנת נפשות³⁴.

יש חיוב מיוחד למי שיודע ללמד זכות על אדם שנידון בבית דין ליהרג, שיבוא ויעיד לטובתו, והרי זה הצלת נפשות, ומפסיק אפילו עבודה בבית המקדש בשביל כך³⁵.

ג. רקע אתי

דיון אתי רחב התעורר בארה"ב בשנת 1964 בעקבות אירוע שבו הותקפה אשה בניו-יורק, נחבלה ונדקרה פעמים רבות במשך כ-40 דקות, עד שמתה מפצעיה. בחקירת המשטרה לאחר מכן התברר כי במהלך האירוע שמעו לפחות 38 שכנים את זעקותיה לעזרה, ואף אחד לא פנה לסייע לה, ואפילו לא פנה אחד מהם לכוחות הצלה על מנת לסייע לאותה אשה³⁹.

"השומרונים הטוב" – בעולם הרחב מוכרת התביעה המוסרית המוטלת על אדם להציל את זולתו בשם "השומרונים

תקפו גנבים עובר-אורח אחד, לקחו את רכושו, והכו אותו כמעט עד מוות. השומרונים נחלץ לעזרתו, וטיפל בו במסירות. יש לציין כי בסיפור זה לא היה שום סיכון או הוצאה כספית מצד השומרונים. [37] ראה – י. לוי וא. לדרמן, עיקרים באחריות פלילית, תשמ"א, עמ' 155; א. בן-שלמה, חוב' אסיא, נג-נד, תשנ"ד, עמ' 67 ואילך; Hall, *General Principles of Criminal Law*, 2nd ed, 1960, pp. 8-10 [38]. ראה – Gregory CO, In: Ratcliffe JM (ed), *The Good Samaritan and the Law*, Garden City, New York, 1966, pp. 23-41; Kirschenbaum A, *J Religious Ethics* 8:204, 1980 [39]. ראה Kirschenbaum A, –

שפירש"י בסנהדרין דף עד ד"ה סברא. [32] תו"כ קדושים שם; סנהדרין עג א; רמב"ם רוצח א טו. [33] ראה מו"נ ח"ג פ"מ. וראה ע"פ 496/73 אפנ"ר נ' מדינת ישראל פ"ד לג(3) 141, ובסעיף המתוקן של חוק העונשין התשל"ז-1977, סעיף 134. אכן לפי חוק הכנסת יש רק הכרה בדין רודף לעניין הגנה מפני אישום פלילי, בעוד שלפי התורה הצלת נרדף מיד רודף היא חובה. וראה עוד בנידון בג"צ 5100/94 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', תק-על 99(3) 458. [34] רמב"ם מתנות עניים ח י; טושו"ע יו"ד רנב ב. וראה ב"ב ח ב. [35] רש"י יומא פה רע"ב. [36] סיפור השומרונים הטוב מובא בספרות הדתית הנוצרית. על פי המתואר שם,